
ПРОБЛЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТИ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

МАТЮК Тетяна Володимирівна, викладач кафедри економічної теорії та історії економічної думки Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова, м. Одеса

XXI століття можна безперечно назвати століттям, в якому головним чинником економічного розвитку більшості країн світу стає освіта, оскільки будь-яка модель економічної політики, котра неспроможна використовувати потенціал освіти, забезпечувати якісний розвиток населення, буде не тільки неефективною, але й несе у собі загрозу закріплення відставання держави від провідних тенденцій глобального зростання. Тому підвищення рівня загальної та професійної підготовки робочої сили, формування в суспільній свідомості прогресивних цінностей, соціалізованість та соціальна адаптивність є основними чинниками розвитку будь-якої країни.

Концептуалізація економічного розвитку як покращення матеріального положення населення (за А. Смітом «усіх нужд і зручностей життя») розпочинається у XIX ст. Упродовж майже всього XX ст. економічний розвиток пов'язувався з матеріальною складовою і ототожнювався з економічним зростанням. «Ми визначаємо економічне зростання країн як стійке збільшення продукту на одну людину або на одного працівника, – писав С. Кузнець [1, с. 108].

Однак, у подальшому, такий підхід став зазнавати певної модифікації і був замінений на концепцію розвитку, яка відображала більш широкий спектр потреб суспільства і його прагнення покращити рівень життя населення. Вперше на відмінності економічного зростання й розвитку звернув увагу Й. Шумпетер у своїй фундаментальній роботі «Теорія економічного розвитку»: «звичайне зростання економіки, яке виражається у збільшенні населення й багатства, не розглядається як процес розвитку, так як воно не породжує нові у якісному відношенні явища, а всього-навсього дає поштовх процесам їх пристосування, подібно до того, як це відбувається при зміні природних показників» [2, с. 129]. Розвиток, на думку вченого – це позитивні якісні зміни, новації у виробництві та продукції, послугах, управлінні, в економіці в цілому – тобто інновації. Згодом Г. Мюрдаль пов'язав економічний розвиток з підвищенням рівня задоволення основних потреб всіх членів суспільства [3], а Т. Шульц розглядав його не просто як підвищення темпів економічного зростання, але й як інвестиції в людський капітал та ліквідацію бідності [4, с. 32].

В сучасних умовах завдяки дослідженням А. Сена економічний розвиток розуміється як процес, у центрі якого знаходиться людина. Таке розуміння економічного розвитку дозволяє усвідомити, що основними його факторами є ті, які знаходяться в самій особистості і які сформовані освітою.

Метою даної статті є встановлення впливовості освіти на економічний розвиток суспільства та визначення напрямів реформування системи освіти України.

На наш, погляд, у сучасних умовах освіта здійснює вплив на складові економічного розвитку у частині сприяння економічному зростанню як одному із чинників росту ВВП, як важіль впливу на можливість отримання освіти й підвищення рівня грамотності населення, забезпечення екологічної безпеки та доступу до соціальних благ, створення умов економічної безпеки та стабільності у суспільстві (див. рис. 1).

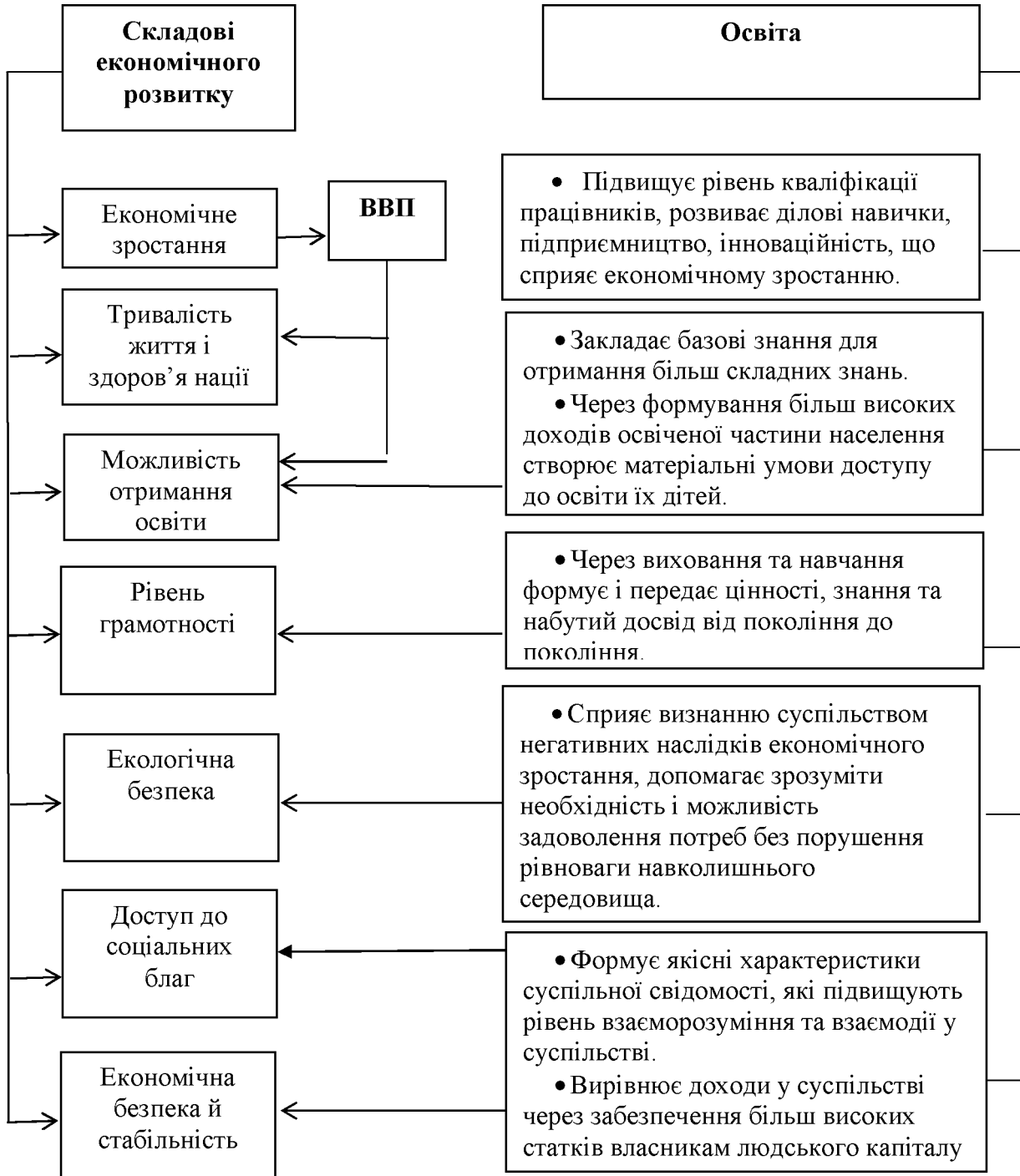

Рис. 1. Вплив освіти на соціально-економічний розвиток суспільства

Вказані напрями впливу освіти на складові економічного розвитку створюють, на нашу думку, тільки потенційні можливості для цивілізаційного руху суспільства. На наше глибоке переконання, прогресивний розвиток неможливий без формування його безпосередньої рушійної сили – людини як високорозвиненої й гармонійної особистості, що володіє достатнім рівнем людського, культурного й соціального капіталу. Як відомо,

культурний капітал особистості формують соціокультурні цінності й норми поведінки, які, власне, й базуються на цих цінностях.

Освіта є сферою, в якій формується певні складові культурного капіталу й закладаються мотиваційні чинники економічної поведінки суб'єктів, які у подальшому виконують роль регуляторів їх економічної діяльності. Для стабільного розвитку вкрай необхідним є сприйняття тих «правил гри», на яких базується економічний і соціальний порядок в суспільстві, а також визнання їх у якості легітимних.

Поряд з культурним капіталом не менш важливого значення для розвитку набуває соціальний капітал. Цей термін, згідно досліджень Ф. Фукуями, вперше було використано Л. Ханіфан у 1916 р. для аналізу функціонування общинних шкіл у сільській місцевості, а в 80-ті рр. ХХ ст. категорія «соціальний капітал» була уведена до наукового обігу соціологом Дж. Коулманом і політологом Р. Патнемом [5, с. 18]. Соціальний капітал, за визначенням Р. Патнема, – «це традиції соціальної взаємодії, що витікають із глибини історії та передбачають норми взаємності та довіри між людьми, широке розповсюдження різного роду добровільних асоціацій і залучення громадян в політику заради вирішення проблем, які виникають перед суспільством» [6, с. 224].

Соціальний капітал формується через виховання й освіту на основі досягнутого рівня культурного і людського капіталів. Засвоєння цінностей культури і прийняття їх у якості ціннісних орієнтирів діяльності сприяє досягненню координаційного ефекту й стабільності в суспільстві. Однак для того, щоб здійснювати прогресивні зрушення у такому суспільстві, вкрай необхідною є активність і висока соціальна мобільність його членів. Велику роль у досягненні вказаних цілей відіграють ідейні переконання людей, основою яких є високий рівень освіченості й інтелектуальних якостей населення. Люди повинні мати базові знання відносно об'єктивних законів економічного, політичного й соціального розвитку суспільства, механізмів його змін і трансформацій. Завдяки освіті ці знання формуються і передаються до наступних поколінь, а також реалізується процес створення й виховання майбутньої економічної, наукової, культурної та політичної еліти суспільства, від якої безпосередньо залежить прогресивний розвиток. Таким чином, освіта розвиває особистість і громадянство, закладає цінності довіри, рівності, свободи, демократії і завдяки цьому створює складові соціального капіталу.

Вищевикладене дозволяє зробити висновок про те, що освіта є чинником суспільних змін, так як розвиває творчий потенціал кожної окремої особистості і, тим самим, виступає у якості найбільш універсального ресурсу цивілізації. Подолання старих основ соціуму можливе тільки внаслідок інтелектуальної еволюції його членів. Про це, власне, вів мову О. Конт, стверджуючи, що «ідеї управляють світом і викликають в ньому потрясіння. Увесь соціальний механізм опирається, в кінцевому рахунку, на думки людей» [7, с. 234], що «розумову еволюцію треба поставити на перший план, як основу всього розвитку людства: на чолі історії суспільства стоїть історія людського духу. Знання ведуть до передбачення, передбачення – до дії, дія ж викликає потребу в знаннях» [7, с. 90].

У силу вищевикладеного пропонуємо виокремити у якості окремої функції освіти створення нею передумов і механізмів суспільної модернізації й увести до наукового вжитку термін «модернізаційна функція освіти» як рушійної сили суспільних перетворень та прогресивного розвитку суспільства через формування складових культурного й соціального капіталу як матеріальних і духовних засад високої соціальної мобільності населення.

Слід пам'ятати, що освіта є доволі інерційним та консервативним елементом. Формуючи зв'язок між нинішнім і майбутнім поколіннями та передаючи йому надбання науки й культури, вона слугує засобом спадковості людства та збереження його історичної пам'яті. Саме ці важливі якості освіти вступають сьогодні у суперечність з прискореним темпом розвитку технологій, економічних та соціальних відносин. Якщо раніше суспільні зміни відбувалися досить повільно для того, щоб людство могло це усвідомити та співвіднести з передачею досвіду, то у сучасних умовах на це просто не вистачає часу. Глобалізація економіки, революція інформаційних технологій, прискорення соціального

прогресу породжує масу проблем, причому не тільки соціальних і економічних, але й етичних і політичних. Якщо донедавна гарна освіта надавалась на все життя, то сьогодні вона повинна отримуватися протягом життя. Світ стає настільки нестійким і мінливим, що тільки якісна та безперервна освіта може наділити кожну людину здатністю пристосовуватись до майбутніх змін.

Для забезпечення високої ефективності освіти при просуванні з нижчого на більш високий освітній рівень, необхідною є активна участь держави, яка доповнює ринкові регулятори у досягненні суспільних цілей. Тому вдосконалення освіти є одним із основних напрямків державної політики всіх високо розвинутих країн. Сьогодні у зв'язку з новими вимогами суспільства до людини й фахівця, виникає проблема модернізації національної системи освіти.

Для України сутність освітніх змін означає зорієнтованість на вирішення проблем, які визначають пріоритети її соціально-економічного розвитку. Тому важливою є не тільки підготовка людей до високоефективної професійної діяльності та забезпечення високих і стабільних темпів економічного зростання країни, але й виховання в них соціальних і духовних якостей, які б дозволили реалізувати соціальну складову розвитку і, водночас, створити засади максимальної адаптованості до швидких змін. Насамперед, це модернізація змісту освіти, розвиток духовного потенціалу особистості в умовах поступу українського суспільства до демократії, психологічний супровід трансформаційних процесів в освіті та суспільстві загалом.

Аналіз стану української системи освіти дозволяє констатувати, що по ряду позицій вона й до сьогодні зберігає високий потенціал розвитку. У той самий час у її системі існує низка проблем, багато з яких є об'єктивним відображенням глобальних процесів переходу країни до постіндустріальної стадії розвитку та утвердження в ній демократичних принципів.

Так, для прогресивного соціально-економічного розвитку суспільства важливим є виконання освітою соціалізуючої функції, яка через виховання та навчання формує і передає цінності, знання та набутий досвід від покоління до покоління, змінює погляди людей щодо власної поведінки та дій оточуючих і, тим самим, сприяє коригуванню цілей економічної діяльності суб'єктів. На відміну від інших сфер життєдіяльності суспільства, де часові параметри вимірюються порівняно короткотерміновими інтервалами, соціокультурна соціалізація індивіда охоплює роки й десятиліття. Стратегічні новації у цій сфері, закладені сьогодні, дають результат лише у більш віддаленому майбутньому і, як правило, за умови цілеспрямованого управлінського супроводу. Ідеологічний вплив, який реалізувала держава за радянських часів на всіх рівнях системи освіти, у своїй переважній більшості сприяв досягненню ціннісної ідентичності громадян, що суттєво підвищувало рівень соціального взаєморозуміння у суспільстві, мотивував людей на співробітництво та взаємодію (тобто закладались умови для ефективного виконання координуючої функції освіти).

З початком ринкових перетворень ідеологічна політика зазнала кардинальних змін і вже не здійснювала необхідної впливовості на процес соціалізації індивідів. Тому за роки реформ у свідомості сучасних українців сформувалася доволі суперечлива система ціннісних орієнтацій, що негативно позначається на досягненні координаційного ефекту в суспільстві. Як зазначає Г. Пилипенко, «Сучасні українці не мають єдності в поглядах стосовно необхідності дотримання правових норм в економічній діяльності, не зорієнтовані на тривале співробітництво на основі формування довіри, чесної репутації та емпатії, не сприймають як цінності ідеали свободи, рівності й справедливості, оскільки вкладають різний зміст у ці поняття» [8, с. 249].

Соціологічні моніторинги виявляють наявність ціннісних розбіжностей між поколіннями українців, які знаходять свій прояв, зокрема, й у їх відношенні до освіти. Наприклад, всі вікові групи респондентів у різній мірі, однак, переважаючою більшістю, відзначають актуальність для себе вищої освіти як необхідної життєвої цінності (для себе особисто 50,5 % та для своїх дітей та нащадків (81,8%). Однак, для групи молодих людей у

порівнянні із старшим поколінням ці відсотки у відношенні до майбутніх поколінь є меншими (78,7% проти 82,4%). Причому переважна більшість опитаних у групі молодих людей пов'язала просування до кращого соціального положення не з досягненням професіоналізму і високою якістю освіти, а з чинниками тимчасового успіху [9, с. 212-213].

Таким чином, ми можемо зробити висновок про те, що українська освіта має певні проблеми з утвердженням в суспільній свідомості продуктивних цінностей, що призводить до неможливості повноцінного виконання нею й модернізаційної функції. Важливим у даному контексті є розгляд рівня економічної, політичної та громадянської культури українців, який найбільшою мірою формується завдяки освіті. Остання закладає знання про закономірності розвитку суспільства у єдності його економічної та політичної сфер, змінює уявлення людей про те, яким шляхом можна досягти кращих умов життя та свого власного саморозвитку. Відповідно, освіта змінює уявлення людей про те, яким має бути уряд і яку політику він має проводити відносно сприяння розвитку.

Як зазначалося у доповіді про людський розвиток 2013 р., «тією мірою, якою зростає рівень освіти і поширюється доступ до інформаційно-комунікаційних технологій, люди вимагають більш широкої участі в політичному процесі, заставляючи осіб, які приймають політичні рішення, бути більш підзвітними та розширювати можливості для відкритого суспільного дискурсу» [10, с. 87]. По суті, освіта надає людям політичні навички й ресурси, необхідні для оскарження урядових рішень. Ефективна демократія у будь-якій країні базується на активних громадянах. Однак, «неосвічене суспільство не може ефективно здійснювати колективне самовизначення. Для того, щоб мати сильну демократичну громадянську позицію по відношенню до будь-якої суспільної проблеми люди повинні розуміти відповідні концепції, принципи, політику, процедури, етичні норми та свідомість» [11, с. 42].

Аналіз даних, що є результатом соціологічних моніторингів українського суспільства за період 1992 – 2012 рр. дозволяє зробити висновок про те, що сучасні українці (і що цікаво, навіть ті, хто має вищу освіту) мають невисокий рівень загальних економічних і політичних знань, схильні приймати участь у громадянських рухах і політичних процесах незалежно від рівня компетентності у даній проблемі [12-13]. Зокрема, серед української молоді частка тих, хто взагалі не розуміє політичних подій, становить 49,9% [9, с. 188], а серед представників усіх вікових груп виявлено, що 34,6% опитаних самі визнали недостатність сучасних правових і політичних знань [12]. У той же час згідно іншого дослідження, 41% опитаних визнали свій рівень економічної культури занадто низьким і ще стільки ж – як середній [14, с. 18].

Як відомо, відчуття нестачі знань є вагомим стимулом до самовдосконалення особистості. Однак, це залежить як від індивідуального вибору, так і можливостей. Останні не є достатніми в українському суспільстві. В. Геєць та А. Гриценко звертають увагу на те, що низький рівень економічної культури українців – це вада реформування, у ході якого наказом № 642 від 09.07.09 року «Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін за вільним вибором студента» було скасовано викладання економічної теорії для всіх спеціальностей у вищій школі. Без виправлення даної ситуації, на думку вчених, «громадяни України перетворяться на зручний об'єкт для маніпуляцій на шляху до «політичної доцільності» [14, с. 18].

Таким чином, у цілому виконання системою освіти України своїх функцій не повною мірою відповідає вимогам постіндустріального етапу еволюції людства. Відносно високий рівень грамотності населення не супроводжуються адекватною якістю економічного та людського розвитку, не стимулює інновації. Подібна ситуація гальмує темпи позитивних змін у суспільстві та потребує відповідного реформування вітчизняної системи освіти.

Зосереджуючись на цих проблемах, а також базуючись на світовому досвіді їх вирішення, сформуємо основні напрями реформування системи освіти в Україні. Зауважимо, що суспільство має шукати та виявляти таланти і здібності своїх членів, і бажано якомога раніше, з дитинства, розвивати їх та спрямовувати на розвиток. Це вимагає посиленої уваги

до дошкільної освіти.

У силу добровільного характеру освітніх послуг, які надаються у сфері дошкільної освіти, в Україні виникає проблема їх недовиробництва, що негативно позначається на досягненні необхідного рівня первинної соціалізації індивідів та їх готовності до засвоєння більш складних знань. Тому, на наш погляд, найбільшу увагу слід приділити проблемі забезпечення обов'язкового охоплення дошкільною освітою дітей п'ятирічного віку, оскільки саме у цей період відбувається активна підготовка дитини до навчання в школі, закінчується етап ранньої соціалізації. Саме у цю сферу слід залучати для роботи з дітьми спеціалістів-учителів з викладання іноземних мов, художнього мистецтва, інформаційно-комунікаційних технологій, хореографії тощо та підвищити статус вихователів шляхом підвищення заробітних плат.

Дошкільна освіта слугує фундаментом, на якому вибудовується середня загальна. У свою чергу, вона закладає основи для ефективного функціонування професійно-технічної та вищої професійної освіти. Тому створення максимально сприятливих умов для її розвитку є важливим завданням держави. Сьогодні загальна середня освіта в Україні формує доволі високий рівень грамотності населення, однак, не задовольняє вимогам високої якості знань як необхідної передумови навчання у ВНЗ. Однак, навіть якісна дошкільна та шкільна освіта не може бути у сучасних умовах вітчизняної практики запорукою подальшої успішної професійної кар'єри, якщо не буде налагодженою система профорієнтації учнів загальноосвітніх шкіл. Як наслідок, не розуміючи до кінця своїх нахилів та вподобань, практично не орієнтуючись у ситуації, що складається на ринку праці, випускники продовжують обирати свій трудовий шлях та майбутню кар'єру майже «всліпу», орієнтуючись на необґрунтовані поради близьких та «сумнівну» престижність окремих спеціальностей. Продовжуючись вже не один рік, такий процес призводить до практичної неможливості розв'язання проблеми відповідності ринку праці й ринку освіти в Україні.

Як свідчить зарубіжний досвід організації профорієнтації освіти, майбутніх фахівців потрібно дуже ретельно готувати до вибору майбутньої спеціалізації. І починати цей процес потрібно вже на етапі шкільної освіти. Загальноосвітня, гуманітарна підготовка у дошкільний та шкільний період, зорієнтована на професійний вибір, має задовольняти ще одну важливу умову – формування у людини самого бажання вчитися і отримувати від цього задоволення. Тільки за умови визнання потреби в освіті як самостійної особистої цінності, людина здатна відповідати на виклики часу та адаптуватися до швидкозмінного суспільства. Поряд із заходами, спрямованими на забезпечення оволодіння громадянами знаннями, уміннями і навичками в обраній ними галузі професійної діяльності, розвиток професіоналізму та компетентності, важливим є виховання в них професійної і загальної культури.

Однак сьогодні, як свідчить практика реформ в Україні, пріоритет отримує професійна сторона освіти, зосередженість держави на сприянні ефективному виконанню переважно її продуктивної функції. Соціальним же функціям освіти увага приділяється недостатня. Ті трансформаційні процеси, які відбуваються в українському суспільстві, вимагають посиленої уваги держави і свідчать про затребуваність суспільством соціалізованих індивідів, які є власниками людського, соціального і культурного капіталів. Тому сучасна освіта в Україні має забезпечити підготовку суб'єктів саме соціальної дії, таких, які здатні ініціювати суспільні зміни та сприяти розвитку.

На жаль, сьогодні підготовка таких суб'єктів не знаходиться у полі першочергових інтересів держави, що слугує ще одним підтвердженням тези про наявність випадків її «провалів». Тому актуальною є постановка проблеми у контексті пошуку суб'єкта, зацікавленого у перетвореннях та здатного їх здійснити [14, с. 18]. Виконання такого завдання наражається на проблему виявлення потреби суспільства у необхідних знаннях. Ринкові механізми нездатні виявити потребу у таких товарах, а держава не завжди готова сприяти тому, щоб суспільство визнало їх у якості необхідних. Тому у вирішенні даної проблеми повинні докласти зусиль саме ті суб'єкти, які вже мають глибокі знання, тобто

освітняни й науковці. У доповіді про демократизацію глобальної економіки, підготовленою центром вивчення глобалізації та регіоналізації, прямо вказується, що допомогти у вирішенні даної проблеми мають інститути громадянського суспільства через організацію громадянської освіти [11].

Література.

1. Кузнец С. Современный экономический рост: результаты исследований и размышления / С. Кузнец // Нобелевские лауреаты по экономике: взгляд из России. – СПб.: Гумманистика, 2003. – С. 99–122.
2. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер // Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. – М.: Эксмо, 2007. – 864 с.
3. Нуреев Р. М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики: учебник для студ. экон. вузов и фак. / Р. М. Нуреев. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Норма, 2008. - 640 с.
4. Стрижак О. О. Людський розвиток [Текст]: конспект лекцій / Стрижак О. О. ; Харк. нац. екон. ун-т. – Х. : Вид. ХНЕУ. – 2010. – 123 с. : табл. – Бібліогр.: с. 114-122.
5. Лебедева Н., Татарко А. Ценности и социальный капитал как основа социально-экономического развития / Н. Лебедева, А. Татарко // Журнал институциональных исследований. – 2010. – № 1 – С. 17–35.
6. Патнэм Р. Чтобы демократия сработала. Гражданские традиции в современной Италии / Р. Патнэм. – М. : AdMarginam, 1996.– 429 с.
7. Conte A. Course de philosophie positive / Conte A. – Т.1. – Р., 1830 – 630 р.
8. Пилипенко Г. М. Інституціональні чинники державної та ринкової координації економічної діяльності / Г. М. Пилипенко: монографія. – Д.:НГУ, 2012. – 293 с.
9. Українське суспільство 1992-2008. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2008. – 656 с.
10. Доклад о человеческом развитии 2013. Возвышение Юга: человеческий прогресс в многообразном мире. Резюме – М. : Весь мир. – 2013. – 152 с.
11. Демократизация глобальной экономики. Роль гражданского общества // Доклад центра изучения глобализации и регионализации университета г. Варвик: перевод на русский язык Л. Проскуряковой, 2003. – 128 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [www/URL: http://warwick.ac.uk/fac/csgr/projects/russianreport.pdf](http://warwick.ac.uk/fac/csgr/projects/russianreport.pdf). – Загл. с экрана.
12. Українське суспільство 1992 – 2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2012. – 348 с.
13. Пилипенко Г. Громадянська культура як фактор економічного розвитку / Г. Пилипенко // Економічний вісник НГУ. - № 3 (43). – 2013. – С.9-21.
14. Геєць В. М., Гриценко А. А. Вихід із кризи. Роздуми над актуальним у зв'язку з прочитаним / В. М.Геєць, А. А. Гриценко // Економіка України – 2013.- № 6 (619). – С. 4-19.

УДК 330.34:37.014.2

Виділені напрями впливу освіти на соціально-економічний розвиток. Запропонована модернізаційна функція освіти як рушійної сили суспільних перетворень та прогресивного розвитку суспільства. Виокремлено окремі напрями реформування різних рівнів системи освіти України.

Ключові слова: освіта, соціально-економічний розвиток, суспільні зміни, громадянське суспільство.

Выделены направления влияния образования на социально-экономическое развитие.

Предложена модернизационная функция образования как движущей силы общественных преобразований и прогрессивного развития общества. Выделены отдельные направления реформирования различных уровней системы образования Украины.

Ключевые слова: образование, социально-экономическое развитие, общественные изменения, гражданское общество.

Highlighted areas of education for socio-economic development. Proposed the modernization of education as a function of the driving force of social change and progressive development of society. Allocated separate areas of reforming various levels of the education system in Ukraine.

Keywords: education, socio-economic development, social change, civil society.

Надійшла до редколегії 21.10.2013 р.